

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ

Διδάσκουσα: Αναστασία Ζήση

Το σεμινάριο Εφαρμογές της Κοινωνικής Ψυχολογίας εστιάζοντας στο δι-ομαδικό επίπεδο ανάλυσης θα μελετήσει το φαινόμενο του σύγχρονου ρατσισμού, το σύνολο όλων εκείνων των διαδικασιών που οδηγούν στην περιθωριοποίηση, τον αποκλεισμό και την αρνητική διάκριση ανθρώπων που ορίζονται ως ξένοι ή ως διαφορετικοί στη βάση της φυλετικής ή της εθνοτικής τους καταγωγής. Θα παρουσιάσει και θα συζητήσει διαφορετικές κοινωνικο-ψυχολογικές θεωρίες δι-ομαδικής σύγκρουσης και τις ερευνητικές κατευθύνσεις που η καθεμιά διανοίγει. Ο ρατσισμός ως ιδεολογικό φαινόμενο συνδέεται με την ανάδυση και την κυκλοφορία αναπαραστάσεων και νοηματοδότησης του 'άλλου' ως διαφορετικού και ως ξένου. Αναπαραστάσεις που αντλούν από λαϊκές προκαταλήψεις, την κοινωνική ιστορία της αλληλεπίδρασης διαφόρων ομάδων και ιδεολογικές πιέσεις για την ιεραρχική τους κατάταξη εξυπηρετώντας οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα που αποβλέπουν στη διατήρηση των άνισων σχέσεων εξουσίας μεταξύ διαφόρων ομάδων. Η πολυεπίπεδη ανάλυση του σύγχρονου ρατσισμού μετατοπίζει την εξήγηση του από ατομικές διεργασίες και τα ψυχολογικά τους παρεπόμενα (προκατάληψη, στερεότυπα, εχθρότητα) σε συνθήκες ομαδικής σύγκρουσης και κοινωνικού ανταγωνισμού ως προς υλικά συμφέροντα και αξιακές διαφοροποιήσεις. Οι σύγχρονες μορφές ρατσισμού και οι ποικίλες εκδηλώσεις του προσδένονται σε ιδεολογίες που ενεργοποιούνται από ειδικά ρητορικά πλαίσια και δημόσιες συζητήσεις γύρω από ζητήματα 'ιθαγένειας', 'έθνους' και 'εθνικής ταυτότητας'.

Ποια είναι η καταγωγή του διαχωρισμού των ανθρώπων σε ομάδες και ποιες είναι οι συνέπειες στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και αναλύουν τον κόσμο και τη δική τους θέση μέσα σ' αυτόν;

Πώς χρησιμοποιούνται στην πράξη οι ομαδικές κατηγορίες;

Ποια είναι η σημασία των ατομικών διαφορών, και πως εξηγείται ότι αντικρουόμενες πολιτικές ιδεολογίες ασκούν διαφορετική έλξη σε διαφορετικούς ανθρώπους;

Ποια είναι η εμπειρία των μελών μειονοτικών ομάδων που έρχονται αντιμέτωπα με ρατσιστικές πρακτικές της πλειονοτικής ομάδας και τι είδους ψυχολογικές συνέπειες επιφέρουν;

Πώς οι ρατσιστικές ιδεολογίες καταλήγουν να αποκτούν νόημα και να γίνονται μέρη της κοινής λογικής;

Η κοινωνικο-ψυχολογική κατανόηση του ρατσισμού έχει συνδεθεί με τρεις διαφορετικές θεωρητικές οπτικές: την κοινωνιογνωστική (σκέψη για τα κοινωνικά αντικείμενα), την ψυχοδυναμική και την κοινωνικο-κονστρουξιονιστική. Η πρώτη αντλώντας από την παράδοση της πειραματικής κοινωνικής ψυχολογίας εστιάζει στις γνωστικές διαστάσεις του ρατσισμού, με τους τρόπους δηλαδή που οι άνθρωποι κατηγοριοποιούν και ομαδοποιούν τις κοινωνικές πληροφορίες σε σύνολα. Οι έννοιες που κυριαρχούν είναι οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα, αυθαίρετες πεποιθήσεις που συνδέουν χαρακτηριστικά ή ιδιότητες με ομάδες ανθρώπων. Πρόκειται για προ-διαμορφωμένες κρίσεις, επιλεκτικές υπερ-γενικεύσεις που εκδηλώνονται ως απαξιώτικές αξιολογήσεις των εξω-ομάδων ευνοώντας συγχρόνως τα μέλη της ενδο-ομάδας. Οι εξηγήσεις που προτάθηκαν για τις στερεοτυπικές αποδόσεις αφορούν κυρίως σε διαδικασίες μάθησης και κοινωνικοποίησης. Η έμφαση στη μελέτη των νοητικών διαδικασιών ως ατομικοί παράγοντες που ενεργοποιούνται για τη διαμόρφωση των στερεοτύπων καθόρισε το είδος και την κατεύθυνση της βορειοαμερικάνικης κοινωνικο-ψυχολογικής ερευνητικής δραστηριότητας για πάνω από τρεις δεκαετίες. Αφετηρία αυτής της δραστηριότητας υπήρξαν τα πειράματα των Tajfel & Wilkes (1963) για τις γνωστικές και αντιληπτικές συνέπειες της κατηγοριοποίησης σε αντικείμενα του φυσικού κόσμου. Σε τι είδους κρίσεις προβαίνουν οι άνθρωποι όταν τους παρουσιάζονται διχοτομίες

ομάδων; Οι κλασικές αυτές μελέτες έδειξαν πως ακόμα και η απλή παρουσία φυσικών ερεθισμάτων σε δύο ομάδες (Α και Β) προκάλεσε ειδικές αντιληπτικές και γνωστικές συνέπειες: μια τάση των υποκειμένων για τονισμό των δια-κατηγορικών διαφορών και συγχρόνως μια τάση τονισμού των ενδο-κατηγορικών ομοιοτήτων. Οι Tajfel & Wilkes πρότειναν πως είναι οι ίδιες οι γνωστικές και αντιληπτικές διαδικασίες που εμπλέκονται σε κοινωνικού περιεχομένου κατηγοριοποιήσεις (όταν δηλαδή τα φυσικά αντικείμενα αντικαθίστανται από ομάδες ατόμων): οι άνθρωποι έχουν την τάση να υπερτονίζουν ομοιότητες ανθρώπων που κατηγοριοποιούνται ως μέλη της ίδιας ομάδας τονίζοντας συνάμα τις διαφορές ανάμεσα στα μέλη των διαφορετικών κοινωνικών κατηγοριών. Οι έρευνες των Tajfel & Wilkes για τις συνέπειες των διαδικασιών κατηγοριοποίησης επιβεβαίωσαν ευρήματα προγενέστερων ερευνών για την υπερ-γενικευτική φύση της στερεοτυπικής σκέψης. Η Wetherell (2005) παρατηρεί πως η έρευνα πάνω στις γνωστικές βάσεις των στερεοτύπων πήρε πολλές και διαφορετικές κατευθύνσεις (σελ. 273). Ωστόσο ένα κοινό γνώρισμα αυτών των κατευθύνσεων αφορά στις παραδοχές για τον τρόπο που ο ανθρώπινος νους είναι σχεδιασμένος να λειτουργεί καθώς και την τάση να αναπτύσσει γνωστικές στρατηγικές εξοικονόμησης και σύντμησης των κοινωνικών πληροφοριών. Παραδοχές που συνδέθηκαν με ατομικιστικά μοντέλα εξήγησης σχετικά με τα είδη και τους τύπους επεξεργασίας πληροφοριών σύμφωνα με τα οποία στρεβλώσεις και σφάλματα οφείλονται σε διαστάσεις οργάνωσης του ανθρώπινου νου και της περιορισμένης χωρητικότητας του. Ειδικεύσεις των κατευθύνσεων ενδιαφέρθηκαν να εξετάσουν τους τρόπους με τους οποίους είναι αποθηκευμένα τα στερεότυπα στη μνήμη των ανθρώπων και οργανωμένα γύρω από αντιπροσωπευτικές εικόνες του τυπικού μέλους της ομάδας που οδηγούν σε απατηλές συσχετίσεις ('πρωτότυπα'). Οι έρευνες αυτού του τύπου οδήγησαν σε αμφιλεγόμενα συμπεράσματα καθώς ερμήνευσαν τις στερεοτυπικές αποδόσεις ως εσφαλμένες διαδικασίες του νου αγνοώντας και παραμελώντας την συλλογική εμπλοκή του ατόμου στον κοινωνικό κόσμο.

Οι κριτικές τάσεις αμφισβητώντας το μοντέλο της επεξεργασίας των πληροφοριών και της εικόνας ενός ανεξάρτητου ατόμου που στοχάζεται τον κοινωνικό κόσμο με μοναχικό τρόπο (Wetherell, ό.π., σελ. 277) καθώς και του ανθρώπινου νου με καθολικές λειτουργίες οδήγησαν σε αρκετές έρευνες που πήραν διαφορετική κατεύθυνση και τοποθέτησαν τον ανθρώπινο νου μέσα στο πλαίσιο της κουλτούρας. Τα ευρήματα από τον συγκεκριμένο τύπο ερευνών κατέδειξαν πως οι στερεοτυπικές κρίσεις και οι προκατειλημμένες αλυσιδωτές συνδέσεις εξυπηρετούν ιδεολογικές λειτουργίες εξασφαλίζοντας επιχειρήματα που αποβλέπουν στη διατήρηση των άνισων σχέσεων ανάμεσα στις πλειονοτικές και τις μειονοτικές ομάδες. Οι θεωρητικές παραδοχές που θα υιοθετηθούν για την έρευνα των στερεοτύπων είναι κρίσιμης σημασίας γιατί δεν καθορίζουν μόνο τον τύπο της έρευνας αλλά και τους τρόπους με τους οποίους σχεδιάζονται και οργανώνονται στρατηγικές για την εξάλειψή τους. Οι γνωστικές διεργασίες εντοπίζονται και μορφοποιούνται μέσα από τη δυναμική των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων.

Οι εσωτερικές δυναμικές του ρατσισμού διερευνήθηκαν από την ψυχοδυναμική προσέγγιση. Παρά τον ατομικιστικό της προσανατολισμό θα συζητηθεί σύντομα η συνεισφορά της. Η έρευνα για την αυταρχική προσωπικότητα από τους Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson & Sanford διεξάχθηκε προς τα τέλη της δεκαετίας του 40 στις ΗΠΑ και απέβλεπε να απαντήσει στο ερώτημα: *Για ποιο λόγο οι αντικρουόμενες πολιτικές ιδεολογίες ασκούν τόσο διαφορετική έλξη σε διαφορετικά άτομα;* (1950, σελ. 2). Ο Adorno και συν. εισήγαγαν την έννοια της αυταρχικής προσωπικότητας ως τύπο προσωπικότητας στον οποίο εμπεριέχονται ειδικά χαρακτηριστικά και που έλκεται από τη φασιστική ιδεολογία εκδηλώνοντας ισχυρές τάσεις εθνοκεντρισμού. Οι ιδιότητες της αυταρχικής προσωπικότητας αποδόθηκαν από τους ερευνητές σε γονεϊκές πρακτικές που ενσταλάζουν στα παιδιά την υπακοή στους ανωτέρους και τις διάφορες μορφές εξουσίας και συγχρόνως επιβάλλουν την πειθαρχία τους σ' αυτά με τιμωρίες. Συνέπεια αυτών των πρακτικών είναι τα παιδιά στην ενήλικη τους ζωή να αναπτύξουν ένα τιμωρητικό υπερεγώ και την συσσωρευμένη τους εχθρότητα να την μετατοπίζουν σε ομάδες που θεωρούνται αδύναμες ή κατώτερες, όπως οι μειονοτικές ομάδες. Ο Adorno και οι συνεργάτες του υποστήριξαν πως ιδεολογίες που αντανακλούν κυρίαρχες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες καλύτερα ταιριάζουν σε ορισμένους τύπους προσωπικότητας εγκαθιδρύοντας μια σχέση ανάμεσα στο χαρακτήρα του ατόμου και την ιδεολογία που υπερασπίζεται (Wetherell, ό.π., σελ 284). Η θεωρητική πρόταση του

Adorno συνδέοντας ψυχολογικούς ατομικούς παράγοντες και πρακτικές ανατροφής με τις ευρύτερες ισχύουσες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες προσπάθησε να κατανοήσει την εμφάνιση και την αναπαραγωγή φασιστικών καθεστώτων. Η θεωρία δεν είναι επαρκής για την εξήγηση της συλλογικής έκφρασης του ρατσισμού και παραμελεί το ρόλο που παίζουν τα υλικά συμφέροντα στη διατήρηση των άνισων σχέσεων εξουσίας ανάμεσα σε ομάδες με διαφορετική ισχύ.

Μια άλλη κατεύθυνση έρευνας στην κοινωνική ψυχολογία του ρατσισμού έχει σχέση με το ρόλο που παίζει η υπαγωγή στην ομάδα αυτή καθαυτήν. Κύριοι εκπρόσωποι της όπως το ζεύγος Sherif και οι Tajfel & Turner έδειξαν πως ανεξάρτητα από τις ατομικές διαφορές, οι συνέπειες της υπαγωγής σε ομάδα είναι ισχυρές και γίνονται φανερές από τους τρόπους με τους οποίους σχετίζονται με άλλα άτομα ή ομάδες και από τους τρόπους που το άτομο καταλήγει να κατανοεί τον εαυτό του μέσα στο πλαίσιο της ομάδας. Η συγκεκριμένη κατεύθυνση μετατοπίζει το ενδιαφέρον από τους ατομικούς παράγοντες (προσωπικότητα, γνωστικές διαδικασίες) στην κατανόηση των ομαδικών συνθηκών, αυτές καθαυτές και το ρόλο που παίζουν στην μεταμόρφωση της ψυχολογίας του ατόμου μέσα στις ομαδικές συνθήκες. Οι Sherif & Sherif διατυπώνοντας τη θεωρία της ρεαλιστικής ομαδικής σύγκρουσης προέκριναν την σημασία της αντικειμενικής σχέσης ανάμεσα στις ομάδες (ανταγωνισμός για ανεπαρκείς πόρους ή συνεργασία) που προκαλεί ψυχολογικές συνέπειες, όπως ταυτίσεις, συναισθήματα και αντιλήψεις. Οι μελέτες του ζεύγους Sherif είχαν ως κοινή τους πειραματική συνισταμένη τον χειρισμό της αντικειμενικής δι-ομαδικής συνθήκης και των επιδράσεων που αυτές είχαν στην συμπεριφορά των ατόμων. Οι ερευνητές του πεδίου παρατηρούν πως οι σχέσεις του ατόμου με την ομαδική συνθήκη μόνο μερικώς εξηγούν το πολυεπίπεδο φαινόμενο του ρατσισμού. Παράγοντες όπως η προϊστορία των επαφών και οι αναπαραστάσεις που βαθαίνουν τις ρίζες του στον χρόνο καθώς και ζητήματα ταυτότητας χρειάζεται να συνεξεταστούν για να υπάρξει μια πολυεπίπεδη κατανόηση του ρατσισμού. Το τελευταίο διερευνήθηκε από τους Tajfel και συν. που επινόησαν την πλέον ελάχιστη ομαδική συνθήκη που ήταν δυνατό να υπάρξει: την απλή αναγνώριση δύο ομάδων. Τα ευρήματα των πειραμάτων τους έδειξαν πως ακόμη και σ' αυτή την ελάχιστη δι-ομαδική συνθήκη, η υπαγωγή στην ομάδα συνδέθηκε με φαινόμενα ενδο-ομαδικής εύνοιας και δι-ομαδικής αντιπαλότητας. Οι Tajfel & Turner διατυπώνοντας τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας και την ψυχολογική ακολουθία κοινωνική κατηγοριοποίηση, κοινωνική ταύτιση, κοινωνική σύγκριση- συνέδεσαν ατομικούς παράγοντες (επιθυμία του ατόμου για θετική αυτο-εικόνα) με την ομαδική συνθήκη. Οι κοινωνικές κατηγορίες που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν στην καθημερινότητα τους είναι σε μεγάλο βαθμό κοινωνικά κατασκευασμένες και ιστορικά καθορισμένες. Τις χρησιμοποιούν για να οργανώσουν την αντίληψη τους για τον εαυτό τους και για τους άλλους. Εκτός από γνωστικές λειτουργίες, οι κοινωνικές κατηγορίες δημιουργούν και κοινωνικές ταυτότητες, κοινωνικούς καθορισμούς και αξιακά συστήματα. Η υπαγωγή στην ομάδα και η αναπαράσταση του εαυτού που αυτή συνεπάγεται συνδέεται με την σύγκριση της θέσης που η μια ομάδα κατέχει σε σχέση με άλλες ομάδες. Η σύνδεση της ατομικής αυτο-εκτίμησης με την ομαδική είναι μέρος της δι-ομαδικής αντιπαλότητας. Η καινοτομία της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας είναι πως πέτυχε με εμπειρική διερεύνηση να καταδείξει πως λόγοι εκτός και πέρα του ανταγωνισμού για ελλιπείς πόρους, όπως η εγκαθίδρυση αξιακής διαφοροποίησης είναι δυνατόν να κινητοποιήσουν διομαδική αντιπαλότητα. Ευρήματα ωστόσο της διαπολιτισμικής κοινωνικής ψυχολογίας καταδεικνύουν πως η αναζήτηση μεγιστοποίησης του ενδο-ομαδικού κέρδους δεν συνιστά καθολικό γνώρισμα των ανθρώπων. Τέτοια ευρήματα αναδεικνύουν τη σημασία των διεργασιών νοηματοδότησης και ερμηνείας των διομαδικών συνθηκών.

Η κοινωνικο-κονστρουξιονιστική προσέγγιση εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι συγκροτούν νοήματα και ερμηνείες για πράξεις κατηγοριοποίησης και αρνητικής διάκρισης. Ερμηνείες και νοήματα προσεγγίζονται ως τμήματα ευρύτερων ιδεολογικών σχημάτων και όχι ως αντιληπτικές και γνωστικές διεργασίες ενώ στο επίκεντρο της προσοχής είναι φαινόμενα επικοινωνίας (καθημερινή ομιλία, πολιτισμικές αφηγήσεις, μέσα δημοσιότητας) τα οποία συντηρούν και αναπαράγουν λαϊκές προκαταλήψεις και πολιτικά συμφέροντα. Τα ερμηνευτικά σχήματα εμφανίζονται στην καθημερινή ομιλία, σε αφηγήσεις και σε κοινωνικές πρακτικές. Η κοινωνικο-κονστρουξιονιστική προσέγγιση εξετάζει πράξεις καθημερινής ομιλίας και λόγου καθώς

και τους τρόπους με τους οποίους αυτοί ενσωματώνονται στο ατομικό ή ομαδικό αξιακό σύστημα κατασκευάζοντας ταυτότητες.

Θέματα για εργασία

Η κοινωνικο-ψυχολογική κατανόηση του σύγχρονου ρατσισμού και η εμπειρική του διερεύνηση

Αντικείμενα της προτεινόμενης εργασίας είναι να παρουσιάσει και να αντιπαραβάλει τις διαφορετικές κοινωνικο-ψυχολογικές θεωρίες που εξηγούν φαινόμενα δι-ομαδικών εντάσεων και συγκρούσεων καθώς και ρατσιστικών πρακτικών που οδηγούν άτομα και μειονοτικές ομάδες σε περιθωριοποίηση και αποκλεισμό. Η εργασία χρειάζεται να παρακολουθήσει τις μετατοπίσεις των θεωρητικών σχημάτων από τις πρώιμες έρευνες για τα στερεότυπα και τις γνωστικές βάσεις του ρατσισμού στις κοινωνικο-κονστρουξιονιστικές προσεγγίσεις που εστιάζουν το ενδιαφέρον τους σε ιδεολογικά και επικοινωνιακά φαινόμενα. Μεθοδολογικές εντάσεις συνοδευτικές των αντιπαραβαλλόμενων θεωρητικών σχημάτων είναι επίσης μέρος της συζήτησης. Η οργάνωση μικρής κλίμακας έρευνας για την εμπειρική διερεύνηση του είδους και της έντασης σύγχρονων ρατσιστικών αντιλήψεων και πρακτικών ενθαρρύνεται ως μέσο για να κατανοηθούν οι μεθοδολογικές αντοχές των διαφορετικών οπτικών.

Ο σύγχρονος ρατσισμός ως ιδεολογικό φαινόμενο, μηχανισμοί αναπαραγωγής και το ρητορικό τους πλαίσιο

Η διασαφήνιση των αλυσιδωτών συνδέσεων του σύγχρονου ρατσισμού ως τμήματα ευρύτερων ιδεολογικών σχημάτων και επικοινωνίας μέσα από την καθημερινή ομιλία, τα μέσα δημοσιότητας και τη δημόσια επιχειρηματολογική αντιπαράθεση δημιουργεί προϋποθέσεις αναστοχασμού και μιας κριτικής προσέγγισης στην κοινωνική ψυχολογία του ρατσισμού. Κυρίαρχοι λόγοι που στηρίζονται από πολιτικές ελίτ για την εξυπηρέτηση πολιτικών συμφερόντων όπως αναπτύσσονται και κυκλοφορούν από τα μέσα ενημέρωσης εξετάζονται για να αποκαλυφθούν μηχανισμοί αναπαραγωγής της κυρίαρχης κουλτούρας που καταλήγουν ρατσιστικές ιδεολογίες να μοιάζουν με 'κοινή λογική'. Γιατί σε ορισμένες κοινωνίες ζητήματα 'φυλής' είναι ζητήματα αιχμής ενώ σε άλλες όχι; Οι διαδικασίες μέσα από τις οποίες κατασκευάζονται αναπαραστάσεις για τους 'άλλους' και νοηματοδοτήσεις του 'διαφορετικού' βρίσκονται στην καρδιά της κοινωνικο-κονστρουξιονιστικής προσέγγισης.

Εθνοκεντρισμός και η κοινωνικο-ψυχολογική συγκρότηση ακροδεξιών νεανικών ομάδων

Ο Sumner (1906/1940) όρισε τον εθνοκεντρισμό ως *'εκείνη τη θεώρηση των πραγμάτων κατά την οποία η δική μας ομάδα είναι το κέντρο των πάντων ενώ όλες οι υπόλοιπες προοιδιαίζονται και αξιολογούνται σε αναφορά με αυτήν'* (ανφ στο Smith & Bond, σελ. 318). Η κοινωνικο-ψυχολογική θεωρία του Adorno και των συν. (1950) για την αυταρχική προσωπικότητα αποτέλεσε εξηγητικό υπόδειγμα της έλξης ορισμένων τύπων προσωπικότητας προς ακραίες πολιτικές ιδεολογίες. Η αδυναμία ωστόσο της θεωρίας να εξηγήσει την συλλογική έκφραση του ρατσισμού και την ιδεολογική έκφραση της πολιτισμικής εχθρότητας σε μαζική κλίμακα (φασιστικά καθεστώτα) οδήγησε στη μελέτη της συνάρθρωσης πολιτικών και οικονομικών συνθηκών που εγκαθιδρύουν αυταρχικές ιδεολογίες. Η ανάπτυξη σχετικού μεθοδολογικού εργαλείου για την εμπειρική διερεύνηση του 'πολιτικά δεξιού αυταρχισμού' από τον Altemeyer (1981) αποτελεί επίσης αντικείμενο της προτεινόμενης εργασίας.

Εμπειρίες καταπίεσης και αυτο-οργάνωση μειονοτικών ομάδων

Η συγκεκριμένη θεματική αντλεί από τη φαινομενολογία της καταπίεσης όπως αναδύθηκε στο έργο του Fanon *Black Skin, White Masks* (1967) για τον 'αποικιοκρατούμενο εσωτερικό εαυτό' εντοπίζοντας το ενδιαφέρον στις ψυχολογικές συνέπειες του ρατσισμού: πώς συγκροτείται ο εαυτός

σε συνθήκες επικυριαρχίας και εκμεταλλευτικών σχέσεων. Με τις αρνητικές εμπειρίες της διάκρισης και του αποκλεισμού -υλικού, θεσμικού και συμβολικού- γίνεται το πέρασμα στους τρόπους και τις μορφές αντίστασης και αυτο-οργάνωσης μελών που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες υφιστάμενοι καταπίεση και εκμετάλλευση. Η κοινωνική ψυχολογία των οργανώσεων τέτοιων ομάδων και η σύνδεση του με ζητήματα εαυτότητας και ταυτότητας είναι στο επίκεντρο της συγκεκριμένης θεματικής.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Adorno, T.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D.J. & Sanford, R.N. (1990). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper and Row.

Altemeyer, B. (1981). *Right-wing Authoritarianism*. Winnipeg: Uni of Manitoba Press.

Billig, M. (1978). *Fascists: A socio-psychological Investigation of the National Front*. London: Harcourt, Brace & Jovanovich.

Billig, M. (1985). Prejudice, categorization and particularization: from a perceptual to a rhetorical approach. *European Journal of Social Psychology*, 15, 79-103.

Billig, M. (1987). *Arguing and Thinking: A Rhetorical Approach to Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Braham, P., Rattansi, A. & Skellington, R. (Eds.). *Racism and Anti-racism: Inequalities, Opportunities and Politics*. London: Open University Press.

Donald, J. & Rattansi, A. (Ed.). *Race, Culture and Difference*. London: Sage.

Fanon, F. (1967). *Black Skin, White Masks*. New York: Grove Press.

Frankenberg, R. (1993). Growing up white: feminism, racism and the social geography of childhood. *Feminist Review*, 45, 51-85.

Henriques, J., Hollway, W., Urwin, C., Venn, C. & Walkerdine, V. (1984). *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity*. London: Methuen.

Skellington, R. (1995). *'Race' in Britain Today* (2nd Ed). London: Sage.

Smith, P.B. & Bond, M.H. (2005). Διαπολιτισμική Κοινωνική Ψυχολογία (Επιστ. Επιμ. Α. Παπαστυλιανού). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Tajfel, H. & Wilkes, A. (1963). Classification and quantitative judgment. *British Journal of Psychology*, 54, 101-114.

Wetherell, M. & Potter, J. (1992). *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*. New York: Columbia University Press.

Wetherell, M. (2005). Ομαδική σύγκρουση και η κοινωνική ψυχολογία του ρατσισμού (σελ. 253-334). Στο: M. Wetherell (Επιμ.). *Ταυτότητες, Ομάδες και Κοινωνικά Ζητήματα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

